De tussenruimte als speelveld voor verruimde conventies voor planvorming.

Karolien Van Dyck en Stefanie Cornut

Het inzicht dat ruimte schaars is, dwingt ons tot een doordachte inzet van de beschikbare ruimte. De planvorming die hieraan betekenis geeft, is vandaag sterk gericht op consumenten en op het vervullen van specifieke behoeften, zoals bijvoorbeeld wonen. Dit laat weinig ruimte voor nieuwe invalshoeken of benaderingen van de ruimte.

We stellen vast dat een type ruimte bestaat dat andere insteken wel mogelijk maakt, namelijk 'de tussenruimte' of 'het pauzelandschap' (De Smet, 2013). Dit zijn plaatsen of een netwerk van plaatsen die 'tijdelijk buiten gebruik' geraakten en daardoor een vorm van open ruimte zijn. De tussenruimte kenmerkt zich door het vrij zijn van conventies en verwachtingen, het zogenaamde hetero-topia (Foucault, 1984). Ze biedt ruimtelijke transparantie en leegte, maar ook geestelijke openheid. De tussenruimte bezit de kans om de huidige planvorming te verruimen naar producenten en vormt een testbodem voor nieuwe ideeën. Ze activeert mensen om mee steden te maken en te hermaken, om zo hun 'right to the city' op te nemen (Harvey, 2008).

Het doel van de paper is dan ook om aan de hand van de bestaande literatuur te komen tot een pleidooi dat de kansen van deze tussenruimte valoriseert. Daarnaast besteden we aandacht aan het proces om deze verruimde planvorming tot stand te laten komen. Tot slot leveren we zelf een bijdrage aan de instrumenten die een dergelijk proces mogelijk kunnen maken vanuit onze inzichten als adviseurs van ruimtelijke processen.

De tussenruimte als speelveld voor verruimde conventies voor planvorming.

Karolien Van Dyck & Stefanie Cornut

Stellingen:

1. Klassieke planvorming is gericht op eindgebruikers en het creëren van permanentie. Het verlaten van deze dogma's kan interessante inzichten brengen en leiden tot een verruimde planvorming, die gepaste antwoorden biedt op ruimtelijke uitdagingen.

2. De tussenruimte vormt een ideale experimenteerruimte voor een verruimde planvorming.

3. Een verruimde planvorming gaat gepaard met een verruimd proces met meer actoren.

4. Binnen het verruimd proces evolueren planners, beleidsmakers en projectontwikkelaars van dienstverlener of ontwerper naar facilitator en gebruikers evolueren van consument naar producent van hun omgeving.

Common Ground
Cogels Osylei 19
2600 Berchem
België
info@common-ground.eu

De tussenruimte als speelveld voor verruimde conventies voor planvorming.

Inleiding

Stadsontwikkeling is traditioneel het domein van nationale, provinciale, lokale en sublokale overheden (al dan niet) in combinatie met projectontwikkelaars. Daarnaast zijn het vaak stedenbouwkundigen en planologen die de uiteindelijke vorm en uitzicht bepalen. Tot voor enkele jaren waren zij de enigen die zich bezighielden met grotere visies op hoe de stad er moest uitzien. Hun proces om plannen vorm te geven, bestaat uit duidelijke permanente einddoelstellingen en vaste processtappen om deze doelen te realiseren.

Recent zagen we ook andere spelers het domein van de stedelijke planvorming betreden. Vaak zijn deze afkomstig uit heel andere hoeken: huismoeders, netwerkers, sociologen, kunstenaars, gebiedsmarketeers, enzovoort (HOU, 2010, p.14-15; FRANKE & NIEMANS, 2015, p.85). Zij komen via veeleer spontane en informele processtappen tot ruimtelijke invullingen die zich kenmerken door tijdelijkheid. Net deze afwezigheid van permanentie blijkt een antwoord op enkele fenomenen die vandaag druk uitoefenen op het traditionele stadsontwikkeling. Denk maar aan gebrek aan draagvlak of beperkte budgetten.

We weten dat de stad als gegeven geen eindpunt kent, maar voortdurend evolueert. De historische lagen van de stad en de mix aan bouwstijlen zijn een mooi bewijs hiervan (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.19). Toch beheerste de intentie voor het creëren van permanente structuren jarenlang de planvorming. Deze permanente structuren zijn gericht op eindgebruikers, als het ware de consumenten van die omgeving. Vandaag zijn het net de gebruikers die via ruimtelijke experimenten ook de rol gaan opnemen van producent in hun omgeving.

Wanneer planners, beleidsmakers en projectontwikkelaars zich, vanuit eenzelfde experimentele drang, eveneens zouden gaan richten op eindgebruikers als producenten, eerder dan consumenten, dan zou dat een belangrijke ommekeer kunnen betekenen (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.189). Het zou de mechanismen veranderen die onze steden van morgen vormgeven, maar ook hoe deze er zullen gaan uitzien. We zien hierin dan ook de kiem voor een nieuwe planvorming met verruimde conventies.

Vanuit deze overtuiging duiken we in de beschikbare literatuur. Vanuit onze ervaring als begeleiders van processen voor ruimtelijke projecten selecteren we interessante elementen in dit debat. Het zijn inzichten die vervolgens structuur brengen in het nadenken over deze nieuwe planvormingsprocessen. Tegelijk maken deze punten ook de kansen zichtbaar voor beleidsmakers, projectontwikkelaars, stedenbouwkundigen en planologen. Hierbij hebben we niet de ambitie volledig te zijn dan wel inspiratie te bieden voor het ontwikkelen van concrete tools die kunnen bijdragen tot het initiëren van dergelijke processen.

De noodzaak van tijdelijkheid

Het zou een vergissing zijn om slechts één reden te benoemen als dé noodzaak voor meer tijdelijkheid in stedelijke planning. Het fenomeen van tijdelijkheid is bovendien ook niet nieuw (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.17). Verlaten terreinen gebruiken als parkeerplaats is zo oud als de uitvinding van de wagen zelf. Het is zelfs één van de meest primaire vormen van stadsontwikkeling: denk maar aan nomaden die voor niet langer dan een seizoen een hele stad opbouwen en weer afbreken. Wel zien we vandaag de intensiteit en diversiteit van tijdelijke initiatieven stijgen, vooral in steden.

Deze groei komt niet uit het niets voort maar over welke oorzaken dan doorslaggevend zijn, bestaan diverse meningen. We kiezen daarom voor een indeling in drie fenomenen die volgens ons de lading van de verschillende evoluties dekken. Deze drie fenomenen ontwikkelden zich parallel aan elkaar, waardoor ze elkaar versterkten en naar onze mening de hedendaagse nood aan tijdelijkheid verklaren.

1. De onuitvoerbaarheid van permanentie

Tot enkele jaren geleden was zowel de theorie als de praktijk rond stedelijke planning bezeten van 'permanentie'. Het vinden van 'permanente oplossingen' of het creëren van 'definitieve invullingen' was voor veel beleidsmakers en planologen een zoektocht naar de heilige graal. Ze vonden de degelijkheid die uitging vanuit deze ambitie vanzelfsprekend en tegelijk leefde een afkeer voor het denken op de korte termijn (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.11).

In de praktijk geraakten de stadsmakers echter verstrikt in de complexe masterplannen die - niet per uitzondering - bij de uitvoering vastliepen. Redenen daarvoor waren een gebrek aan slagkracht, budget of draagvlak. De uitvoering van masterplannen duurt vaak decenia waardoor ze moeten omgaan met veranderende en onvoorspelbare situatie. Deze veerkracht is echter niet standaard aanwezig. Vooral de economische crisis van 2008 zorgde ervoor dat heel wat plannen op de plank bleven liggen (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.25). De permanentiedrang zorgde voor **onzekerheid**.

Omdat de masterplannen van tafel verdwenen, kwamen verschillende terreinen terecht tussen wal en schip. De gemaakte plannen waren niet meer relevant, nieuwe plannen zouden nog even op zich laten wachten en dus was **leegstand** het logische gevolg. Dit was zowel een gemiste kans voor de stad als leefomgeving als voor het bestuur van de stad. Deze laatste hebben ook baat bij zichtbare resultaten op korte termijn.

2. Druk op ruimte

Een tweede fenomeen dat we willen benoemen, is het gegroeide besef dat de beschikbare ruimte beperkt en dus schaars is. In Vlaanderen verdwijnt dagelijks maar liefst 6 hectare open ruimte (POELMANS & ENGELEN, 2014). Hierdoor is niet enkel **minder ruimte beschikbaar**, maar groeit ook de druk op een zinvolle invulling van deze **schaarse ruimte**.

> *"In de toekomst moet alle ruimte zinvol ingevuld worden, zowel bebouwde als onbebouwde ruimte. Zuivere leegte in een stad wordt een luxe van het verleden."*
>
> (Bart Steenwegen in VIA-RONDETAFEL, 2012, p.41)

Ook het gebruik van ruimte wijzigt naarmate onze levenswijze verandert. Tot voor kort was thuis werken een uitzondering, vandaag is dit meer ingeburgerd. Bovendien vervaagt met de opkomst van de smartphone ook de grens tussen werk en ontspanning. Deze ontwikkelingen stimuleerden de populariteit van de zogenaamde 'derde plekken'. We zien steeds meer single-use spaces omvormen naar multi-use spaces (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.27). Dat alles creëert een **diverser en intensiever ruimtegebruik**.

3. Drang naar kneedbare omgevingen

Het laatste fenomeen treffen we aan bij de gebruikers zelf. Naarmate zij via beleidsparticipatie een steeds grotere rol opeisten in het planvormingsproces steeg ook hun frustratie rond dit proces. Ontwikkelingen gingen traag of beantwoordden niet aan de noden van de omgeving. Als reactie op deze frustratie en vanuit een gezonde vorm van ongeduldigheid namen geëngageerde inwoners het heft zelf in handen. Hun **activisme** uitte zich in de start van eigen, tijdelijke projecten (OSWALT & OVERMEYER, 2013, p.272).

Onder invloed van **nieuwe technologie** slaagden zij er bovendien gemakkelijker in om een groep rond zich te verzamelen die bereid was om de handen uit de mouwen te steken en veelal ook over specifieke expertise beschikte (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.32).

Dat bracht bijvoorbeeld de creatieve en **culturele sector** tot een dichtere betrokkenheid bij deze initiatieven. Al jaren staan zij gekend als de aandrijvers van stedelijke dynamieken en ook nu is dit het geval. Als ware ondernemers stampen zij pop-upbars, shops, werkplaatsen of kunstinstallaties uit de grond (BISHOP & WILLIAMS, 2012, p.34).

De tussenruimte als speelveld

Tijdelijkheid is geen ingeburgerd begrip in de klassieke planvorming. We vinden in de literatuur diverse begrippen terug om deze trend te benoemen: tijdelijke invulling, tijdelijk anders bestemmen, tijdelijk gebruik,… En ook in Engelstalige onderzoeken zien we verschillende termen opduiken: pop-up urbanism, tactical urbanism, guerrilla urbanism, DIY urbanism, emancipatory practices (MIAZZO & KEE, 2012, p.2). Maar los van alle begrippen is vooral de intentie van tijdelijkheid belangrijk.

Uit de noodzaak van tijdelijkheid blijkt ook de kracht die ze bevat. Tijdelijkheid biedt namelijk een antwoord op de problemen waar klassieke planvorming tegenaan loopt. Beperkte budgetten en te lange realisatietermijnen vormen geen hindernis meer. Naast deze harde parameters zorgt de tijdelijkheid ook voor zachte winsten, zoals voeling met de omgeving bijvoorbeeld. Tijdelijkheid ondervindt ook geen last van een gebrek aan flexibiliteit of experimenteerruimte. De eindgebruikers krijgen hier mogelijkheden om hun omgeving te kneden en ze zich toe te eigenen.

Desondanks blijft aan tijdelijkheid een secundair etiket kleven en dat net door het gebrek aan permanentie. Interessant is echter het type ruimte dat zich bijzonder goed leent voor tijdelijkheid, namelijk de tussenruimte, ook wel pauzelandschappen genoemd.

> "*Pauzelandschappen kunnen zowel publieke als private plekken zijn, groot of klein, en al dan niet bebouwd. Een belangrijk kenmerk is dat zij voor een bepaalde of onbepaalde tijd weinig of geen functie hebben doordat ze door het vorige gebruik zijn verlaten.*"
>
> (Aurelie De Smet, 2013).

Net door het gebrek aan functie zijn de tussenruimten eigenlijk een vorm van open ruimte.
De vrijheid van regels, doelstellingen en verwachtingen – het hetero-topia – maakt de tussenruimte inzetbaar als speelveld voor nieuwe planvormingsprocessen. Ze biedt functionele leegte en daarbij ook geestelijke openheid voor experimenten om te komen tot nieuwe vormen of aspecten van stadsontwikkeling (De Smet, 2013).

Onderzoekster Aurelie De Smet (2013) omschrijft twee types pauzelandschappen. De eerste zijn de pauzelandschappen waarvoor een toekomstige functie nog bepaald moet worden. Het tijdsperspectief voor tijdelijk gebruik is daardoor bij voorbaat onbeperkt. Ten tweede ziet zij pauzelandschappen waarvoor de toekomstige invulling wel degelijk bekend is, maar die om diverse redenen op zich laat wachten. Het tijdsperspectief is in dat geval bij voorbaat beperkt.

De spelers van de tussenruimte

Als steden functioneren als laboratoria voor planvorming, dan zijn pauzelandschappen haar kern. Desondanks schatten stadplanningskringen deze plaatsen zelden naar waarde. Het is eerder een nieuwe soort stadsmakers die hierin opportuniteiten ziet. Maar wie zijn deze nieuwe stadsmakers?

De nieuwe stadsmakers hebben weinig financiële middelen. Ze compenseren dit echter ruimschoots met een groot sociaal en cultureel kapitaal, maar vooral ook met een enorme portie enthousiasme. Ze

duiken dan ook zelden op als individuen, maar als een groep bestaande uit drie of meer trekkers. De nieuwe stadsmakers zijn bereid om te functioneren binnen de contouren van de plaats en ze vinden voor de beperkingen eigen aan de plaats vaak innovatieve oplossingen. Verder zijn ze bereid om te leven met een vorm van onzekerheid die gepaard gaat met tijdelijkheid (OSWALT & OVERMEYER, 2013, p.53).

Belangrijk is dat deze stadsmakers verder gaan dan de ruimtelijke wereld. Hierdoor zien we dat zij meestal geen planoloog of stedenbouwkundige zijn, maar vaker kunstenaar, socioloog, gebiedsmarketeer of ontwerper. Stad maken gaat immers net zo goed over culturele waarden, sociale structuren en economische bedrijvigheid. Hierin telt ook het geluk van bezig te zijn met de eigen omgeving mee (FRANKE & NIEMANS, 2014, p.11-12).

Hoewel het niet noodzakelijk is dat de nieuwe stadsmakers geboren en getogen zijn op de respectievelijke locaties, kan het wel een sterkte zijn wanneer er geïnvesteerd wordt in het kennen van de plek, zowel ruimtelijk als menselijk. Het gaat dan over welke mogelijkheden en beperkingen de locatie heeft, maar ook welke noden en initiatieven er al zijn in de omgeving. Vanuit de kennis van ervaringsdekundigen zijn ook verbindingen met andere actoren mogelijk.

Naar verruimde conventies voor planvorming

De afgelopen jaren ontdekten initiatiefnemers van tijdelijke projecten hoe leuk het is om het heft zelf in handen te nemen. Deze tendens kreeg het etiket van bottom-up initiatieven opgespeld, in tegenstelling tot het top-down label dat we op de overheid en de daarbij horende instituties kleefden (FRANKE & NIEMANS, 2014, p.10). Deze tweedeling bleek echter vooral interessant om alles overzichtelijk te houden, dan wel om de contouren te maken voor verruimde conventies voor planvorming. Daarbij kwam een nieuw niveau van initiatieven.

Nu duidelijk is wie de nieuwe stadsmakers zijn en waar hun speelveld zich bevindt, bekijken we wat beleidsmakers, planologen en projectontwikkelaars hiervan kunnen leren en wat de raakvlakken zijn. Deze laatste groepen zoeken naar de gemene deler van deze initiatieven (MIAZZO & KEE, 2012, p.3). Dat kan helpen om hun klassieke planvorming met complexe processen, vaste structuren en een focus op permanentie aan te passen naar een meer flexibele vorm.

In een poging om te ontwaren wat tijdelijke invullingen voor de klassieke spelers van ruimtelijke projecten kunnen betekenen, definieerden onderzoekers Klaus Overmeyer en Philippe Oswalt (2013) zeven strategieën die de kansen en mogelijkheden van tijdelijke invullingen belichten.

STAND-IN	De tijdelijke functie heeft geen enkel blijvende effect op de plek. Het gebruik beperkt zich louter tot de pauze tussen twee functies.
CONSOLIDATION	De tijdelijke functie verandert de langetermijnfuncties.
CO-EXISTENCE	Het tijdelijk gebruik blijft ook na het installeren van nieuwe functies bestaan, maar op een veel kleinere schaal.
PARASITE	Het tijdelijk gebruik teert op het succes van een aanwezige langetermijnfunctie.
PIONEER	Het begint als tijdelijk gebruik, maar evolueert naar een meer langetermijnvorm.
SUBVERSION	Het tijdelijk gebruik probeert de aanwezige langetermijnfuncties te transformeren.

DISPLACEMENT	Een specifieke functie verandert voortdurend van plaats en heeft op haar tijdelijke locatie vooral het doel om een impuls te geven.

Een klassiek proces versus een verruimd proces

Het proces waarlangs deze planvorming tot stand komt, ligt aan de basis van de implementatie van deze strategieën. Traditioneel begint planvorming met het formuleren van een eindresultaat (product), gevolgd door een onderzoek naar de manier om dit het best te realiseren op deze plaats. Tijdelijk gebruik draait deze relatie om: men start vanuit de plek (ruimtelijk en menselijk) en bekijkt hoe binnen dit kader een dynamiek kan ontstaan, zonder te bepalen wat het gewenste eindresultaat is. (OSWALT & OVERMEYER, 2013, p. 217)

Het gaat om een proces waarbij "end-users are not only seen as consumers but also as co-decision makers, co-creators and/or co-managers before, during and/or after the construction/renovation phase." (MIAZZO & KEE, 2013, p.2).

Om het onderscheid tussen dit planproces en het klassieke planproces te duiden, halen Oswalt en Overmeyer (2013, p. 218-219) drie elementen aan die het verschil maken:

1. **Dynamisch planvorming**

Het bouwen of inrichten van de ruimte wordt secundair aan de dynamiek. De planvorming start vanuit kleine acties die op basis van realiteitstoetsen steeds worden bijgestuurd.

2. **Gedeelde verantwoordelijkheid**

De verantwoordelijkheid voor de invulling, de verschillende stadia van het proces en de manier waarop initiatieven zich enten op de omgeving is gedeeld. Het is niet enkel de verantwoordelijkheid van beleidsmakers en planvormers, maar van een hele groep diverse actoren die betrokken zijn bij het proces.

3. **Experimenteren als basis**

Er is geen finaal stadium, waardoor verschillende insteken kunnen uitgeprobeerd worden zonder grote impact wanneer deze onsuccesvol blijken.

De planner of beleidsmaker in een dergelijk traject dient zich dus meer te concentreren op het creëren van opportuniteiten. Hij focust meer op het initiëren van mogelijkheden en het faciliteren van initatieven dan op het vormgeven van ruimte of het ontwikkelen van eindproducten. Het zijn immers de gebruikers die de uiteindelijke vorm en inhoud van hun stedelijke ruimte bepalen. Op die manier worden zij de producenten van die ruimte (OSWALT & OVERMEYER, 2013, p.217).

Aanknopingspunten in het proces voor planners, beleidsmakers en projectontwikkelaars

In dergelijk proces zijn een vijf momenten waarop planners en beleidsmakers een bijdrage kunnen leveren voor het proces.

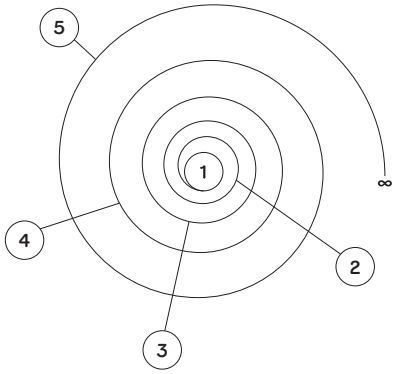

1. detecteren
2. verkennen
3. ondersteunen
4. evalueren
5. verbreden

1. Detecteren van opportuniteiten

Sommige tijdelijke ontwikkelingen ontspringen van zichzelf. Ze ontstaan op initatief van enkele nieuwe stadmakers. Indien het niet vanzelf gaat kunnen planners en beleidsmakers of zelfs projectontwikkelaars dergelijk proces ook initiëren door plaatsen en personen te detecteren. Door kennis van de stad en haar inwoners is het mogelijk om dynamieken te koppelen aan plaatsen.

2. Verkennen

Zodra de opportuniteiten bekend zijn, breekt er een verkenningsfase aan. Beleidsmakers, planners en projectontwikkelaars kunnen een platform aanbieden waarop deze verkenning kan plaatsvinden. Het eindresultaat is een inventaris van noden en kansen met daaraan gekoppeld initatieven.

3. Ondersteunen

Zodra de eerste twee stappen gezet zijn, kunnen planners, beleidsmakers en projectontwikkelaars vooral een rol spelen in het ondersteunen van de initatieven. Deze ondersteuning kan gaan over het delen van kennis, financiële middelen, praktische taken, … Belangrijk is om goed te luisteren naar wat er nodig is en vandaaruit te bekijken hoe dit ingevuld kan worden. Een goede ondersteuning verhoogt de realisatiekansen van de initatieven.

4. Evalueren

Eens het initiatief gestart is, bestaat de kans dat het te snel als vanzelfsprekend en dus onveranderbaar beschouwd wordt. Belangrijk is dan ook om regelmatig te kijken naar de experimenten en ze eventueel te verfijnen of te durven laten verdwijnen zodat er plaats komt voor nieuwe. Planners en beleidsmakers kunnen vanuit hun vogelperspectief een bijdrage leveren aan dergelijke evaluatie.

5. Verbreden

Na het evalueren is er nog een belangrijke rol voor planners en beleidsmakers weggelegd namelijk het verbreden van de initatieven. Het verbreden van de initatieven betreft zowel het inbedden van de initatieven in een ruimere planstructuur en plantraditie van de stad. Daarnaast gaat het verbreden ook over een bredere betrokkenheid genereren bij de inwoners bijvoorbeeld door het toevoegen van laagdrempelige activiteiten, communicatie, aanwezigheid op de locatie, … Ook hier is de mogelijke rol voor projectontwikkelaars eerder beperkt.

Zoals eerder gesteld is het verlaten van de ambitie om permanente dingen te creëren bijzonder waardevol om los te breken uit een ontwerpkeurslijf en te experimenteren met nieuwe functies, vormen, ontwerpen, … zodat vernieuwende dingen kunnen ontstaan. Daarom is het belangrijk om geen eindbestemming te stellen aan de invulling. Het proces kan dus opnieuw en opnieuw doorlopen worden in samenwerking met de nieuwe stadmakers.

Werken met lokale gemeenschappen

In het proces rond tijdelijke initiatieven wijzigt de rol van dienstverleners naar facilitator. De vraag is niet langer "wat moeten wij voor jullie doen? "Maar hoe kunnen wij jullie helpen met middelen, procedures, …?" Werken met lokale gemeenschappen is echter geen eenvoudig proces.

Doorheen de projecten die wij voerden als begeleiders van processen voor ruimtelijke projecten konden we enkele focuspunten destilleren die een basis bieden voor een succesvol proces.

1. Openheid

Een eerste focuspunt dat we benoemen, is openheid. Deze term dekt verschillende ladingen.

In de eerste plaats is er openheid nodig naar de potentiële initiatiefnemers. Houd oren en ogen open voor initiatieven van onderuit. Ga met hen in gesprek om op zoek te gaan naar hoe je hun ideeën kan versterken.

Focus daarnaast op het zo breed mogelijk maken van de groep van potentiële actoren. Hierdoor zullen de ideeën gevarieerder zijn, maar ook een beter antwoord bieden op de uitdagingen van de omgeving.

In de tweede plaats is het ook belangrijk om openheid door te trekken na de projectstart. Vaak stellen we vast dat tijdelijk gebruik het initiatief is van een beperkte groep mensen. Ondersteun hen in het betrekken van een bredere groep mensen bij de uitvoering (MIAZZO & KEE, 2012, p.58). Dit kan bijvoorbeeld door de stedelijke communicatiekanalen ter beschikking te stellen van de initiatiefnemers.

Tramstad – Borgerhout – Common Ground

Tot slot is het belangrijk om openheid te behouden in de richting van andere projecten en initiatieven. Probeer verbindingen te leggen tussen projecten of hen te verankeren in grotere verhalen of beleidsdoelstellingen zodat een meerwaarde ontstaat op grotere schaal.

Sleutelfactor: Richt u op het initiëren en niet op het creëren.

- *Voorzie publieke kanalen waarlangs nieuwe stadsmakers en plaatsen elkaar vinden.*
- *Investeer in een lokaal netwerk om vinger aan de pols te houden.*
- *Bied één aanspreekpunt aan voor initiatiefnemers.*
- *Stel communicatiekanalen ter beschikking van de initiatieven.*

2. Dynamiek is belangrijker dan eindresultaat

Ons tweede focuspunt heeft betrekking op een centraal punt in deze paper, namelijk het verlaten van permanentie- en productdenken.

Belangrijk hierbij is niet vanuit producten te vertrekken, maar vanuit de plek en dat zowel in ruimtelijke als in menselijke zin. Van hieruit is het mogelijk om een degelijk proces op te starten waarbij tijdelijkheid geen secundaire functie krijgt aan permanentie. De kracht zit in het plannen van de ruimte en niet de specifieke invulling.

Om de dynamiek te stimuleren kan het interessant zijn om een intermediair aan te stellen die de dialoog tussen de verschillende partijen structureert en als neutrale derde verbindingen kan leggen.

Sleutelfactor: Vertrek vanuit tijdelijkheid en niet vanuit permanentie.

- Ga voor de plek niet voor het product.
- Kies voor geleidelijke planvorming.
- Laat ruimte voor experimenten.
- Stel het eindresultaat niet centraal.

3. Ruimte voor verantwoordelijkheid

Een laatste focuspunt richt zich meer naar de traditie van planvorming. Belangrijk is op te merken dat tijdelijke invullingen zich vaak kenmerken door een vorm van vrijwilligheid (FRANKE & NIEMANS, 2014, p.11). Dit engagement kan enkel plaatsvinden indien ook een daadwerkelijke vorm van verantwoordelijkheid en eigenaarschap mogelijk is voor het proces en de plek.

Sleutelfactor: Verhelp mogelijke administratieve hindernissen.

- Ga voor administratieve vereenvoudiging voor tijdelijke initiatieven.
- Bekijk de opties voor het inrichten van ‘zones of tolerance’ waar eenvoudige regels gelden.

Besluit

Steden zijn voortdurend in verandering. Toch is planvorming vaak doordrongen van het creëren van eindproducten voor eindgebruikers of consumenten. De laatste jaren zien we als reactie hierop andere processen op gang komen. Waarin gebruikers zichzelf gaan profileren en engageren als producent. In het bijzonder plaatsen die (tijdelijk) in onbruik geraakten, zijn een interessante voedingsbodem voor deze initiatiefnemers.

Kruitfabriek – Vilvoorde – Studio Surplus

Het verlaten van de ambitie om permanente eindproducten te generen, bracht een verruimde kijk op stadsontwikkeling voort. Een vorm waar, door voortdurende experimenten, plekken gemaakt worden op maat van de noden van actuele gebruikers en met de nodige flexibiliteit voor het beantwoorden van toekomstige noden. Deze paper kan dan ook beschouwd worden als een pleidooi voor het integreren van tijdelijkheid in planvorming algemeen.

Dit soort planvorming zet sterk in op de dynamiek of het proces waarlangs planvorming gebeurt. Het is net dit proces dat mensen hun 'right to the city' teruggeeft (Harvey, 2008). Dit proces is echter niet altijd eenvoudig te theoretiseren. Vanuit onze ervaring als begeleiders van ruimtelijke processen vonden wij in de literatuur belangrijke aanknopingspunten voor het promoten van tijdelijkheid en de processen die hieraan vorm geven. Tot slot hebben we ook enkele aanknopingspunten aangeboden voor planners, beleidsmakers, projectontwikkelaars om dergelijke processen te gaan voeren en hun mogelijke rol daarin te verduidelijken.

Deze paper heeft niet de ambitie hierin volledig te zijn, maar wel die onderwerpen aan te reiken om zin te krijgen in een verruimde planvorming. En punten aan te reiken waarover volgens ons het debat rond planvorming en tijdelijkheid moet gaan, namelijk over het proces.

Bibliografie

BISHOP, P. & WILLIAMS, L. (2012). *The Temporary City.* Abingdon: Taylor & Francis.

DAVID, H. The right to the city. *New Left Review, Nummer 53, september-oktober 2008, https://newleftreview.org*

DE SMET, A. De rol van tijdelijk gebruik in de stedelijke (her)ont- wikkeling: Brusselse voorbeelden. *Brussels Studies*, *Nummer 72, 12 november 2013, www.brusselsstudies.be*

FOUCAULT, M. Des espaces d'autres; conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967. *Architecture, Mouvement, Continuité, nummer 5, oktober 1984, p. 46-49*.

FRANKE, S. & NIEMANS, J. (2015). *Het Nieuwe Stadmaken*. Haarlem: Transcity*Valiz.

HOU, J. Editor. (2010). *Insurgent Public Space: Guerrilla Urbanism and the remaking of the contemporary cities.* New York: Routledge

MIAZZO, F. & KEE, T. (2014). *We Own thet City: enabling community practice in architecture and urban planning.* Haarlem: Transcity*Valiz.

OSWALT, P. & OVERMEYER, K. (2013). *Urban Catalyst: The power of temporary use*. Berlijn: Dom Publishers.

POELMANS, L. & ENGELEN G. (2014). *Rapport: Verklarende factoren ruimtebeslag*. In opdracht van Ruimte Vlaanderen. www.ruimtelijkeordening.be

VIA-RONDETAFEL STEDENBELEID. (2012). Duurzame en creatieve steden: de stad als motor van de samenleving. V.U. Guido De Coster.